

ÖZBEK İCADKÂR DESTANCI ERGEŞ CUMANBULBUL OĞLI

Erdi ERBEDEN*

Özet

Anonim halk edebiyatı ürünleri kategorisinde değerlendirilen destanlar, ait oldukları toplumların dillerini, geçmişlerini, kültürlerini, değer yargıları ve dünya görüşlerini yansıtmaları bakımından o toplumun tarihi kaynaklarından biri olarak kabul edilir. Bu bakımdan anlatılabilir türlerden biri olarak görülen bu halk edebiyatı numunelerine ciddi önem atfedildiği ve bu alanda pek çok çalışmaya imza atıldığı görülmektedir. Destancılık geleneğinde mevcut destanların icra edilmesi, geliştirilmesi ve nesilden nesile aktarılması noktalarında kilit rol üstlenen icadkâr ve icracıların da en az destanlar kadar önemi haiz olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Buna karşın Özbek destancılık geleneğinin önde gelen temsilcilerinden Ergeş Cumanbulbul oğlu'nun ülkemizde yeterince tanınmadığı söylenebilir. Bu derleme makalede geniş manada Özbek, dar manada Korğan destancılık geleneğinin şekillenip gelişmesine katkı sağlayan Ergeş Cumanbulbul oğlu'nun hayatı, kişiliği, sanatı, icra ettiği destanlar ve geleneğe kazandırdığı halk şiirleri (termeler) hakkında bilgi aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Özbek Destanları, Destan Geleneği, Korğan Destancılık Geleneği, Ergeş Cumanbulbul Oğlu.

UZBEK INVENTOR EPIC TELLER ERGEŞ CUMANBULBUL OĞLI

Abstract

Analyzed in the category of anonymous folk literature products, epics are accepted as one of the historical resources of societies in terms of reflecting languages, pasts, cultures, value judgments and world views of the societies they belong to. In this respect, it is observed that these folk literature samples, which are seen as one of the narrative genres, are given significant importance and various studies have been carried out in this field. It is an undeniable fact that in the tradition of epic telling, inventors and performers playing a key role in the execution, development and transmission of existing epics are at least as important as epics. Nevertheless, it can be stated that Ergeş Cumanbulbul oğlu, one of the leading representatives of the Uzbek epic tradition, is not well known in our country. In this review article, information about the life, personality and art of Ergeş Cumanbulbul oğlu, who contributed to the shaping and development of the epic tradition of Uzbek in a broad sense and of the epic tradition of Korğan in a narrow sense, and about the epics he performed and the folk poems (terme) he brought to the tradition shall be attempted to be revealed.

Keywords: Epic, Uzbek Epics, Epic Tradition, Epic Tradition of Korğan, Ergeş Cumanbulbul Oğlu.

GİRİŞ

Destanlar, toplumların hayatında önemli yer tutan edebî türlerden biridir. Türkçedeki ifadesiyle 'destan', ilkel ve popüler bir anlatı çevresinin içinde doğan, gerçek veya kurmaca olağanüstü ve mitolojik kahramanların maceralarını şiir veya şarkı diliyle ve çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde anlatan, anonim olan veya unutulmuş bir şair tarafından yaratılan, fakat

* Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, erdi.erbeden@nevsehir.edu.tr.

şairin maceranın içinde duygu veya eylem olarak yer almadığı 'edebiyat eseri' olarak karşımıza çıkmaktadır (Oğuz, 2004: 6).

Destan kelimesi, Farsça kökenli *dâstân* kelimesinin ses ve anlam bakımından başkalaşım geçirmiş şeklidir. Türkçeye, İslâmiyet'in kabulünden sonra dâhil olan bu kelime, terim olarak halk edebiyatında olağanüstü kahramanlık anlatıları ve halk hikâyelerini, âşık şiirinde ise heceyle söylenen bir şiir türünü karşılamak için kullanılmaktadır (Oğuz, 2004: 5). Özbek Türkçesinde bu edebî türü karşılamak için *dâstân* ve *epos* terimleri kullanılır. Esasen Türkiye Türkçesinde aşk-kahramanlık temalı olan ve içerisinde olağanüstü motifler barındıran anonim anlatı türü, destan ve halk hikâyesi şeklinde ayrı kategorilerde değerlendirilir (Oğuz, 2004: 5). *Tahir ile Zühre* ve *Yusuf-Züleyha* gibi Türkiye alanyazınında halk hikâyesi olarak değerlendirilen halk edebiyatı yaratmaları da Özbek Türklerinde *dâstân* türü altında ele alınmaktadır (Ata Yıldız, 2019: 51).

Türk Dünyası destancılık geleneği ve destanları üzerine birçok önemli çalışma yapılmış ve destanlar farklı açılardan sınıflandırılmıştır. Ata Yıldız tarafından yapılan tasnif denemesinde Özbek destanları oluşma ortamları, konuları ve oluşma dönemlerine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır:

A. Oluşma ortamlarına göre Özbek destanları:

1. Sözlü gelenekte oluşan destanlar: *Tahir ile Zühre*, *Alpamış* vd.
2. Yazılı gelenekten sözlü geleneğe geçen (kitabi) destanlar: *Yusuf-Züleyha*, *Behram-Gülendam* vd.

B. Konularına göre Özbek destanları:

1. Kahramanlık destanları

- a. Alp tipine bağlı kahramanlık destanları: *Alpamış*, *Köroğlu* vd.
- b. Tarihî-kahramanlık destanları: *Yusuf bilen Ahmed* vd.

2. Aşk destanları: *Tahir-Zühre* vd.

3. Otobiyografik destanlar: *Fazıl Yoldaşoğlu*; *Günlerim* vd.

C. Oluşma dönemlerine göre Özbek destanları:

1. Eski destanlar: *Alpamış*, *Köroğlu* vd.

2. Yeni destanlar: Fazıl Yoldaşoğlu; Günlerim vd. (2019: 51-52).

Destan icracıları, Özbek Türkleri arasında daha çok *dâstânçi*, bununla birlikte *bahşi*, *şair*, *şaire*, *ahun*, *sazçi*, *halfe*, *cirçi*, *akın*, *kıssahan* hususi olarak Sır-Derya bölgesinde *yüzbaşı*, Fergana bölgesinde *sannavçi* ve Oş civarında *saki*, *sazende* isimleriyle anılmaktadır. Destancuların; icra tarzı, kullandıkları müzik aletleri, cinsiyeti, işledikleri konular gibi çeşitli yönlerden birbirlerinden ayrılmaları ve farklı fonksiyonları üstlenmeleri zikredilen icracıların farklı isimlerle anılmasının nedenlerindedir (Aça, 2002: 83; Ata Yıldız, 2019: 52).

Özbek destancıları icra tarzlarına ve kabiliyetlerine göre *icadkârlar*, *icraçılar* ve *küylavçılar* olmak üzere üç ana grupta değerlendirilebilir. İcadkâr destancılar usta nitelikli sanatkârlardır. Bir destanı yeniden yorumlayabilme ve destanın yeni varyantlarını oluşturma yeteneğine sahiptirler. Çıracak yetiştirebilirler. İcraçi destancılar bir destanı baştan sona söyleyebilen ancak destanı yeniden yorumlayabilme ve yeni varyantlar ortaya koyabilme kabiliyetine sahip olmayan destancılarıdır. Küylavçılar ise destanların yalnız belli kısımlarını söyleyebilen, henüz öğrenme, çıraklık etme aşamasında bulunan heveskârlardır (Ata Yıldız, 2019: 52).

Özbek destancılarının saray ve halk arasında olmak üzere iki tür çevreden yetiştiği bilinmektedir. Saray çevresinde yetişen destancılar, sanatlarını sarayda, dönemin yöneticileri çevresinde icra eden destancılarıdır. Repertuarları daha çok tasavvufî ve dinî motiflerin hâkim olduğu destanlardan oluşur. Bu nedenle bu destancıların dâhil olduğu destancılık geleneğine *Cuma Mektebi* de denilmiştir. Halk tarafından pek de itibar görmeyen bu destancıların öne çıkan temsilcileri Kemalzade, Cihanmirza, Ernazar Bahşi ve Suyar Bahşi'lerdir. Halk arasında yetişen destancılar ise halkın içinden çıkan ve geleneksel tarzda yetişip geleneğe bağlı olarak icra faaliyetlerinde bulunan destancılarıdır (Ata Yıldız, 2019: 52-53).

Hadi Zarif, V. M. Jirmunskiy, K. İmamov, B. Sarimsakov, A. Seferov, Töre Mirzayev gibi Özbek destanları üzerinde çalışmalar yürüten araştırmacıların yaptıkları çalışmalar neticesinde destan icracılarının icra ettikleri destanların türleri, icra şekilleri, tarzları, üslupları, usta-çırak münasebetleri gibi nitelikleri bakımından benzerlik gösterdiği ve ayrıştığı noktalar olduğu ortaya konulmuştur (Aça, 2002; 86-87). Zikredilen farklılıkları belirtmek amacıyla Hadi Zarif, halk biliminde *destancılık (bahşılık) ekolleri (mektepleri)* terimini kullanmıştır (Turdimov, 2018: 56).

Özbek halk edebiyatı araştırmacıları, Özbek destan ekollerini halk arasından yetişen Özbek destancılarının icra ettikleri destanların türleri, icra şekilleri, tarzları ve üslupları gibi özellikleri bakımından benzer nitelikler taşıyan şu ekollere ayırmaktadır:

Bulungur Mektebi *Semerkant*

Korğan Mektebi *Buhara, Korğan köyü*

Nur Ata Mektebi¹ *Özbekistan'ın güney bölgelerinde*

Yangi Korğan Mektebi *Buhara ve Korğan köyü*

Şehr-i Sebz Mektebi *Kaşkaderya, Şehrisebz*

Narpay Mektebi *Semerkant*

Harezmi Mektebi *Harezmi bölgesinde*

Şerabad Mektebi *Surhanderya bölgesinde*

Kamay Mektebi *Kaşkaderya bölgesinde*

Özbek-Lagay Mektebi *Güney Tacikistan'da* (Ata Yıldız, 2019: 53-54).

Bu mektepler arasında Korğan'ın özel bir önemi bulunmaktadır. Korğan esasen tarihî Buhara emirliğinin Nurata beyliğine bağlı küçük bir köyün ismidir. Günümüzde Semerkant vilayeti, Koşrabat ilçesi sınırları içerisinde bulunan bu köyden 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar yirmiden fazla destancı yetiştiği bilinmektedir (Zarif, 2018: 7). Ekol temsilcilerinin neredeyse tamamının bir asırdır Nurata ilçesi Korğan köyünde yaşamaları nedeniyle bu ekol, Korğan destan/ destancılık mektebi ya da ekolü, Korğan köy destancılık okulu vb. isimlerle anılmıştır.

Mangıştav'dan Nurata'ya kadar uzanan dağların ve bilhassa Aktav'ın kuzey ve güney eteklerinde yaşayan ve burada yetişen destancıların tamamı birkaç istisna hariç Korğan destan/ destancılık ekolüne mensuplardır (Zarif, 2018: 6). Günümüze kadar bu ekole dâhil olduğu düşünölen elliden fazla destancı yetişmiş ve icra faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Turdimov, 2018: 59). Korğan köyünün destancılık bakımından bu derece ilerlemesinde Semerkant'ın kuzeyindeki destancıların ve destan ekollerinin ciddi tesiri olduğu bilinmektedir (Zarif, 2018: 7).

---

¹ Nurata ve Korğan destancılık ekollerinin bir gelenek çerçevesinde değerlendirildiği çalışmalar da mevcuttur.

Esasen, ekolün ne zamandan beri var olduğu, hangi destanların bu gelenek dairesinde icra edildiği ve ilk temsilcisinin kim olduğu tam olarak bilinmemektedir (Zarif, 2018: 6). Ancak ekolün ilk temsilcisinin Yadgar Bahşı olduğu kabul edilir.²

Yadgar Bahşı'nın oğlu Usta Lepas Yadgar oğlu, onun oğlu Mulla Taş Usta Lepas oğlu, Mulla Halmurad Mulla Taş oğlu, Cumanbulbul Mulla Halmurad oğlu, ustası Boran Şair, onun da ustası Boran Bahşı (Kette Boran), Kulsemed Bahşı, Kassab Bahşı, Calman Bahşı, Cumanbulbul Mulla Halmurad oğlu'nun oğulları Yarlakab ve Cassak (Caşuzak) bahşılar ve Cassak bahşının oğlu Calğaş bahşı ekolün ilk temsilcilerindendir (Bulbul Teraneleri V, 1973: 21-22; Zarif ve Mirzayev, 1970: 19; Turdimov, 2018: 76).

İlk temsilcilerden bahsederken Korğan'dan çıkmış iki kadın destancıyı da unutmamak gerekir. Kendilerinden destan derlenmemiş olsa da Kulsamet Bahşı'nın annesi Sultan Kempir ve Cumanbulbul Mulla Halmurad oğlu'nun annesi Tille Kempir'in de destan söyledikleri bilinir (Zarif, 2018: 10).

Muhammedkul Canmurad oğlu, Polkan Şair, Rahmetulla Şair, Egamberdi Allamurad oğlu, Abdumurod Berdihal oğlu ve Yusuf Sarımsak oğlu ekolün önemli temsilcilerindendir (Turdimov, 2018: 106; Ata Yıldız, 2019: 53).

Bu ekolde yetişmiş Korğan dışından bahşılar da vardır. Karakalpak şairler Nurabdulla Cirav ve Kurbanbay Cirav'ın bu ekol tesirinde yetiştikleri bilinmektedir (Zarif, 2018: 9).

Ergeş Cumanbulbul oğlu şüphesiz bu ekolün en önemli temsilcisi olarak kabul edilir.ERGEŞ Cumanbulbul oğlu'nun Korğan destancılık ekolünün estetik gayesini tam manasıyla yansıttığı söylenebilir (Koşmakov, 2018: 91). Bu nedenle Korğan destancılık ekolü üzerine yapılan çalışmalarda ERGEŞ Cumanbulbul oğlu'nun repertuarındaki destanlara ayrıca önem atfedilmiştir (Mominov, 1970: 16).

---

² Şamirza Turdimov, Korğanlı Calman bahşının Yadgar bahşının ustası olduğunu bildirmektedir. Bkz. (Turdimov, 2018: 59).

1. ERGEŞ CUMANBULBUL OĞLI

1.1. Ergeş Cumanbulbul oğli'nın Hayatı ve Kişiliği

20. yüzyılın önde gelen Özbek destancılarından Ergeş Cumanbulbul oğli, 1868 yılında o dönem Buhara emirliğinin Nurata Beyliğine bağlı Korđan³ köyünde meşhur Özbek şair Cumanbulbul Mulla Halmurad oğli ve eşi Anarhal'ın çocukları olarak dünyaya gelmiştir (Zarif, 2018: 6). Ergeş'in doğduğu yıllarda altı hanesi bulunan ve ahalisinin tamamı

demircilik, çiftçilik gibi yaygın mesleklerle meşgul olan Korđan köyünde yirmiden fazla destancının yaşadığı ve destan icra ettikleri tespit edilmiştir. Cumanbulbul oğli'nın bu dönemde ellili yaşlarda olduğu düşünölen babası Cumanbulbul Mulla Halmurad oğli, amcaları Cassak ve Yarlakab Bahşı'lar ile büyük annesi Tille Kempir'in de gündelik işlerinin yanı sıra destan icra faaliyetlerinde buldukları da bilinmektedir (Turdimov, 2018: 59; Zarif, 2018: 8).

İracıları ve icra ettikleri halk edebiyatı numuneleri bakımından böylesine zenginlik ve Ergeş Cumanbulbul oğli çeşitlilik içeren bir muhitte doğmuş olmasının Cumanbulbul oğli'nın kişiliğini ve sanatını derinden etkilediği söylenebilir. Büyük babaları, babası ve amcaları destan icra faaliyetlerinde bulunan Ergeş, henüz küçük yaşlardan itibaren şiire ve geleneksel Özbek destanlarına ilgi duymaya başlamıştır. Sürekli olarak icra meclislerine katılan Ergeş, Buhara, Karşı, Şehrisebz, Kitab, Semerkant ve Cizzak şehirlerinden gelerek icra faaliyetlerinde bulunan döneminin meşhur bahşılarının sohbetlerinde bulunabilme fırsatı da yakalamıştır. Keskin bir zekâya ve güçlü bir hafızaya sahip olan genç Ergeş⁴, muhitindeki manevi havanın da tesiriyle çok geçmeden babası ve amcalarından Özbek destanlarını öğrenmeye başlamıştır⁵ (Zarif, 2018: 5-19).

Eргеş Cumanbulbul oğli'nın babası Cumanbulbul Mulla Halmurad oğli okuma yazma bilmeyen, ancak oğlunun eğitimli bir insan olmasını gönölden arzulayan bir şahsiyettir. Oğlunun destan icrasıyla meşgul olması halinde eğitim almasının mümkün olamayacağına inanan ve sık sık oğluna âlim bir şahsiyet (molla) olması yönünde telkinlerde bulunan Mulla

³ Korđan köyü, günümüzde Semerkant Vilayeti, Koşrabat İlçesi (eski adı Nurata), Coş Beldesi sınırları içerisinde.

⁴ Ergeş Cumanbulbul oğli keskin zekâl, hafızası güçlü, algı düzeyi yüksek bir şahsiyetti. Bu durumun en somut örneğini kendisinin de söylediği Kızızbek destanı üzerinden görmek mümkündür. Cumanbulbul oğli'nın Kazak destanı Kızızbek'i birkaç defa dinleyip okuduktan bir ay kadar sonra destanın yazılı metnine çok yakın bir şekilde söylediği bilinmektedir (Madayev, 2018: 94).

⁵ Özbekler arasında dilden dile dolaşan "Korđan'ın kuyusundan su içen şair olur." sözü beyhude söylenmiş bir söz değildir (Turdimov, 2018: 59).

Halmurad oğli, okul çağına gelince (1875/1876) oğlunu Koştamgalı köyünden Ötemurad Hatib'in öğretilenlik yaptığı eski köy mektebine göndermiştir (Zarif ve Mirzayev, 1970: 20; Mirzayev, 2013: 317; Zarif, 2018: 14).

Eski köy mektebini bitirdikten sonra bu defa Buhara'ya medrese tahsiline gönderilen Cumanbulbul oğli, 1884-1885 yıllarında Buhara medresesine devam etmiş; burada Farsça, Arapça ve hat dersleri almıştır. Cumanbulbul oğli medrese tahsili esnasında Ali şir Nevâyî, Fuzuli, Hafız, Bedil, Meşreb ve Mahtumkulu gibi Fars, Tacik, Özbek, Azerbaycan ve Türkmen ediplerin eserlerini okuma fırsatı da bulmuştur. Ancak bir müddet sonra maddi imkânsızlıklar nedeniyle tahsilini yarım bırakarak köyüne dönmek zorunda kalmıştır (Zarif ve Mirzayev, 1970: 20; Madayev, 2018: 96).

Köyüne döndükten sonra babasıyla birlikte çiftçilik yapan Ergeş, burada köy öğretmeni Ötemurad Hatib'in kızı ile nişanlanmış ve babası vefat ettikten sonra da Ziyetay isimli bu hanımla hayatını birleştirmiştir. Bir dönem vergi memurluğu, kâtiplik gibi işlerde çalışan Cumanbulbul oğli bu vazifelerinden ayrılarak yeniden çiftçilik yapmaya ve beraberinde destan icra faaliyetleriyle meşgul olmaya başlamıştır (Zarif ve Mirzayev, 1970: 20; Zarif, 2018: 14-15).

1898-1910 yıllarında ülkeyi etkisi altına alan kıtlık, çekirge istilası ve veba salgını gibi toplumsal hadiseler nedeniyle neredeyse bütün yakın ailesini kaybetmiştir. Yalnız Ergeş ve kızı Zerbibi hayatta kalmışlardır. Aile üyelerinin ardı ardına hayatını kaybetmesi Cumanbulbul oğli'nin buhranlı bir ruh haline bürünmesine neden olmuş yalnız kalma ihtiyacı duyan Cumanbulbul oğli, derbeder bir şekilde köy köy, şehir şehir, ülke ülke dolaşmaya başlamıştır (Zarif ve Mirzayev, 1970: 21). Cumanbulbul oğli'nin bu seyahatlerden birinde Afganistan'ın Mazenderan şehrine kadar ulaştığı tespit edilmiştir (Turdimov, 2018: 68). Başka bir seyahatini Tacikistan taraflarına gerçekleştiren destancının bu dönemde düzenli bir şekilde destan icra etmediği de bilinmektedir (Turdimov, 2018: 76).

Köyünden ve destan icrasından uzak kaldığı yıllarda Ergeş Cumanbulbul oğli'nin daha çok halk hekimliği, dinlik-büyülük uygulamalar gibi işlerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Torunu Abdulđani Turdimurad oğli'nin belirttiğine göre Cumanbulbul oğli, yılan sokmuş bir kadını birtakım bitkiler yardımıyla tedavi etmiş bu gibi hadiseler kendisinin bölgede halk hekimi olarak da ün kazanmasını sağlamıştır (Turdimov, 2018: 69-74).

Cumanbulbul oğli'na halk arasında şöhret kazandıran marifetlerinden biri de dinlik-büyürlük uygulamalara ilgi göstermiş olmasıdır. Koştamgalı köyünden Abdurauf Şükürov huzursuz olan büyükbaş hayvanı için Ergeş Cumanbulbul oğli'ndan yardım ister. Cumanbulbul oğli bir kâğıdı yazarak muska haline getirir ve Şükürov'a verir. Çok sonraları destancının yazıp Abdurauf Şükürov'a verdiği kâğıt tomarını açan Sadulla Ötemurad oğli bir şiirle⁶ karşılaşır:

Dingilla conim, dingilla,   *Koştur canım, koştur,*
Dingillasang ham dingilla,   *Koşturuyorsan da koştur,*
Dingillamasang ham dingilla,   *Koşturmuyorsan da koştur,*
Egangni tindir, dingilla,   *Sahibini dinlendir, (sen) koştur,*
Xurmangni sindir, dingilla...   *Bakracını kır, koştur... (Turdimov, 2018: 72-73).*

Destancının derbederlik dönemi 1922 yılına kadar devam etmiştir. 1923 yılında köyüne geri dönen Cumanbulbul oğli'nin, destancılık faaliyetlerine kaldığı yerden devam ettiği bilinir. Bir müddet sonra Coş beldesi devrim komitesi başkanı Sadık Bey'in teklifiyle 1924 yılında Karakısa'da köy çocukları için okul açmış ve burada eğitimlik⁷ yapmaya başlamıştır. Sovyet tarzı eğitim sistemini bilmediği için eski düzende eğitim vermeye çalışan Cumanbulbul oğli, bir müddet sonra eğitim işini Sovyet eğitim sistemini tanıyan öğretmenlere bırakarak okula gelen çocuklara hikâye ve masallar anlatmaya, destanlar söylemeye başlamıştır. 1925 yılının ortalarına kadar da bu işle meşgul olmuştur (Zarif ve Mirzayev, 1970: 22).

Ergeş Cumanbulbul oğli, 1926 yılı ve devamındaki süreçte halk edebiyatı araştırmacılarıyla tanışmış ve derleme faaliyetlerine katılmaya başlamıştır. Özbek bahşı Rahmetulla Yusuf oğli'nin belirttiğine göre bu dönemde Ergeş Cumanbulbul oğli da Kırkşadı köyünde bulunmuş, Muhammedisa Ernazar'ı⁸ evlat edinmiş ve burada bulunduğu sürede birlikte ikamet etmişlerdir (Mirzayev, 2013: 313).

⁶ Bahadır Abdusami oğli'nin bildirdiğine göre esasen eğitimli ve âlim karakterli bir şahsiyet olan Cumanbulbul oğli'nin dini bilgisi vardı, bazı ayet ve duaları biliyor, bunları insanlar ve hayvanlar için okuyordu. Fakat dönemin Sovyet devri olması münasebetiyle duygularını şiirle dile getirmeyi uygun görüyordu (Turdimov, 2018: 73).

⁷ Eğitim işiyle uğraşan kimse. Kurs görerek köyde öğretmenlik yapan kimse, köy öğretmeni (TDK, 2005: 606).

⁸ Ergeş Cumanbulbul oğli ve Hadi Zarif'i ilk olarak Muhammedisa Ernazar'ın tanıştırdığı bilinmektedir (Mirzayev, 2013: 313). Ergeş şair ve Hadi Zarif'in karşılaşmaları Özbek halkı adına bahtiyarlık olarak addedilmiştir. Nitekim Korğan destancılık ekolü, destancıları ve repertuarlarıyla Hadi Zarif'in gayretleri neticesinde tanışma imkânı doğmuştur (Turdimov, 2018: 76).

Birkaç yıl daha derleme faaliyetleriyle ilgilenen Cumanbulbul oğli, 1929 yılında yeniden köyüne dönmüş, uzun bir müddet yine destan icrası, ıracak yetiştirme, halk hekimliği gibi işlerle meşgul olmuştur. 1936 yılının sonlarına doğru Taşkent'e gelerek 1937 yılının Nisan ayına kadar Hadi Zarif'le birlikte burada kalmış ve halk edebiyatı araştırmacılarının çalışmalarına kaynak kişi olarak hizmet etmiştir (Zarif ve Mirzayev, 1970: 22).

Korđan Destancılık ekolünün güçlü temsilcisi, halk arasında "bülbul" namıyla anılan ve "Halk Şairi" unvanıyla taltif edilen (Fedakar, 2004: 222) Ergeş Cumanbulbul oğli, 1937 yılında torunu Abdulđani Turdımurad oğli'nın evinde hayata gözlerini kapamıştır (Turdimov, 2018: 81).

Ergeş Cumanbulbul oğli'nın doğumunun 145. yılı anısına hazırladığı "Ergash Cumanbulbul Qanday Vafot Etgan? Xalq baxshisining so'ngi kunlari haqida yangi xotiralar (26.09.2013)" başlıklı çevrimiçi makalesinde Aydın Sindar oğli, babası Sindar Kuvandık oğli'nın hatırlarından hareketle Ergeş Cumanbulbul oğli'nın vefatını şöyle nakletmektedir:

Hadi Zarif, 1937 yılının Nisan ayında Ergeş Cumanbulbul oğli'nın eline 100 varaktan daha kalın bir defter vererek kendisini Taşkent'ten trene bindirir ve köyüne uğurlar. Cumanbulbul oğli köyüne dönerek bu deftere destanlarını ve şiirlerini yazmaya başlar. 1937 yılı Mayıs ayı başlarında defteri Hadi Zarif'e ulaştırmak maksadıyla Taşkent'e gitmek üzere yola çıkar. Yolculuk esnasında Cizman ve Payşemi Köylerinde konaklar. Payşemi Köyü'nde akrabalarının evine misafir olur. Polkan ve İslam Şair'leri de davet ederek Payşemi Köy'ünde şenlik tertip eder. Sonrasında Cumanbulbul oğli'ni Kettekorđan'a uğurlarlar. Mayıs ayının ilk günlerinde yağmurdan ıslanmış bir şekilde Kettekorđan istasyonuna varan Cumanbulbul oğli, parası yetişmediği için trenden indirilir. Hadise neticesinde üşütür. Defter de trende kaybolur. Kendisini tanıyanlar aracılığıyla Korđan'a gönderilmek üzere yola çıkarılan destancı, yolculuk esnasında halsiz düşerek Sindar amcasının evine sığınır. 5-6 Mayıs günlerinde kendi isteği doğrultusunda Sindar amcası tarafından eşeksirtında Koştamgalı köyünde ikamet eden kzinın yanına götürülür. Şair bu köyde bir hafta ağır hasta olarak yatar ve 1937 yılının 11 Mayıs gecesi vefat eder. Koştamgalı köyüne defnedilmiştir (<http://www.dunyoubeklari.com/?p=48434>, 28.11.2021).

Cumanbulbul oğli'nin ölümünden sonra, Nurata ilçe merkezinde ve Korđan köyünde şairin anısına anıtlar yaptırılmıştır (Mırzayev ve Nazarova, 2018: 174). Ayrıca Korđan köyünde Ergeş Cumanbulbul oğli ev müzesi oluşturulmuştur (<http://www.dunyouzbeklari.com/?p=48434>, 29.11.2021).

Rahmetulla Yusuf oğli, Usta Halkul ve Abdulđani Turdimurad oğli gibi destancılar Ergeş Cumanbulbul oğli'nin yetiştirmiş olduğu destan icracılarından (Turdimov, 2018: 68; Mırzayev ve Nazarova, 2018: 183).

Ergesh Cumanbulbul oğli'nin anısı onun torunlarıyla da yaşamaktadır. Destancının torunlarından Abdusaid Nurbayev, ülkenin tanınmış gazetecilerindedir. Şamirza Turdimov filoloji bilimleri alanında akademisyendir. Cemaliddin Turdimov yine filoloji bilimleri alanında uzmandır. Gülistan'da ikamet eden Alişer Nurbayev şairdir. Nevâyî radyosu eski yöneticilerinden meşhur gazeteci Şükür Nurbayev ve gazeteci Şaire Nurbayeva Cumanbulbul oğli'nin vefat etmiş torunlarındandır (<https://xs.uz/uzkr/post/ergash-zhumanbulbul-oglining-avlodlari-bormi>, 25.11.2021).

Ergesh Cumanbulbul oğli'nin torunlarından Alişer Nur, ailesinin önde gelen temsilcilerini dahil ettiği bir de şecere de hazırlamıştır (<https://xs.uz/uzkr/post/ergash-zhumanbulbul-oglining-avlodlari-bormi>, 25.11.2021):

1.2. Ergeş Cumanbulbul oğli'nin Sanatı

Mevcut destanlarının nicelik ve niteliği göz önünde bulundurulduğunda Özbek Türklerinin zengin destan geleneğine sahip olan Türk topluluklarından biri oldukları anlaşılmaktadır. Destanlara ve onların icracılarına üstün değer atfeden Özbekler arasında Ergeş Cumanbulbul oğli'nin yeri ayrıdır (Madayev 2018: 94). Özbek halk edebiyatının estetik değer kazanması ve gelişmesinde önemli rol oynayan halk şairi, bu alanda yeri doldurulamaz bir şahsiyet olarak kabul görmektedir. Ünlü şair Abdullah Aripov, Ergeş Cumanbulbul oğli'nin Özbek folklorunun Nevâyî'si⁹ olarak değerlendirmiştir (Turdimov, 2018: 106).

Cumanbulbul oğli'nin Özbek halk edebiyatı araştırmacıları, yakın çevresi ve halkı tarafından bunca sevilip değer görmesinin nedenlerinden biri destancının icra üslubudur. Hatip karakterli bir şahsiyet olan Cumanbulbul oğli'nin üslubu çok renkli ve canlıdır. İcra ettiği destanları olabildiğince süsleyerek söylemiş, destanları duymuş gibi değil, kendisi de

⁹ Özbek edebiyatının Nevâyî'si Ali Şir Nevâyî ve Özbek folklorunun Nevâyî'si Ergeş Cumanbulbul oğli'dir.

destan kahramanlarıyla birlikteymiş, hadiseleri bizzat yaşayıp görmüş gibi nakletmiştir. Onun bu canlı icra üslubu dinleyici kitlelerinde şairin sanatına yönelik olumlu bir bakış açısı oluşturmuştur. Destancının torunlarından Abdulğani Turdımurad oğlu, destancının icra üslubuna yönelik olarak şu çarpıcı tespiti nakletmiştir:

Ergeş Ata öylesine bir adamdı ki akli olan biri onun sohbetinden ayırlamazdı. Bir yerde destan söylemeye başlasa, dört kişi olsak, bir kişi bir iş nedeniyle kabalık edip meclise gelmiş olsa, o kişi de işini unutup otururdu, beş kişi olurduk. Yavaş yavaş, duyula duyula, beş kişi altı, sonunda on on beş kişi olup, insanlar odaya sığamaz hale gelirdi¹⁰ (Turdimov, 2018: 69).

Cumanbulbul oğlu'nın destanın konusu, içeriği ve icrası bakımından geleneksel destan tarzıyla çağdaş edebiyatı harmanlayabilmiş olması onun öne çıkan özelliklerinden bir diğeridir. Cumanbulbul oğlu, geleneğe bağlı olmakla birlikte söylediği destanları döneme ve çevre şartlarına göre geliştirerek söyleyen usta bir destancıdır (Zarif, 2018: 19). Kendilerinden evvel yaşamış olan söz ustalarından öğrendikleri sözlü edebiyat ürünlerini icra eden halk şairlerinden farklı olarak Nevâyî gibi klasik ve çağdaş ediplerden ve onların eserlerinden beslenen Cumanbulbul oğlu, ata mirasını işleyip yorumlayarak onlara kendine has değer kazandırma imkânına erişmiştir¹¹ (Turdimov, 2018: 63-64). Bu nedenle Ergeş Cumanbulbul oğlu'nın icra ettiği *Revşen*, *Kündüz Bilen Yulduz*, *Küntoğmiş* ve *Dalli* gibi destanlar diğer destancıların eserlerine oranla çok daha üstün nitelikli olarak kabul edilmiştir (Madayev 2018: 99).

Özbek destancıların pek çoğunun destanlarının manzum kısımlarında geleneksel şekiller göze çarptığı halde Ergeş Cumanbulbul oğlu'nın destanlarının manzum kısımlarında şiirlerin belirli bir kalıba oturtulduğu ve tutarlılık oluşturduğu görülmektedir. Cumanbulbul oğlu'nda kafiyeler çeşitlilik gösterir. Rediflerden çokça faydalanması nedeniyle zorlu nazım şekillerini kullanmakta zorlanmamıştır. Ergeş Cumanbulbul oğlu'nın destanlarında vezin de diğer destancılar oranla zengindir. Destanlarında tabiat tasvirleri, gündelik hayatın

¹⁰ *Эргаи ота шундай одам эдики, у одамнинг сўхбатидан эсини билган одам кетмасди. Шу ерда бир дostonни боиласа, тўрт киши бўлсак, бир одам иш учун "тўрс" этиб келган бўлса. У ҳам иши эсидан чиқиб ўтириб қоларди, беиов бўлайдик. Аста-ас та, эшитма-эшит бешов олти, борки ўн-ўн беш бўлиб, одам уйга сизмай қоларди.*

¹¹ Bazı kaynaklara göre Ergeş Cumanbulbul oğlu kendi dönemi Özbek bahşıları arasında medrese eğitimi alan tek şahsiyetti. Eğitilmiş olduğu ve edebî kaynaklardan beslendiği halde geleneksel çizgiyi bozmadığı görülmektedir (Madayev 2018: 93-94).

betimlenişi çok canlıdır. Olumlu ve olumsuz nesne ya da olayların tasvirine detaylar dâhil ederek satırların estetik kıymetini zenginleştirmeyi başarmıştır. Destanlarındaki tiplere yüklediği zıt özellikler destanlarının mefhumunu derinleştirmiştir. Bu özelliğiyle de diğer destancılardan üstün görölmüştür. Ergeş Cumanbulbul oğli'nın halk edebiyatı ürünlerine kazandırdığı özelliklerden biri de cinaslı dörtlükleridir (Zarif, 2018: 19-21).

Eргеş Cumanbulbul oğli edebiyat araştırmacıları tarafından yazılı edebiyatın gelişmesine katkı sağlayan edebi bir kişilik olarak da değerlendirilmektedir. Nitekim geleneksel halk destanlarını epik kalıplar dairesinde öylesine kuvvetlendirmiştir ki bu destanlar halk arasında seçkin edebi numuneler olarak itibar görmeye başlamış ve bazı araştırmacılar tarafından edebi eser kategorisinde değerlendirilmiştir (Turdimov, 2018: 106).

Korđan destancılık ekölü temsilcilerinden biri olan Ergeş Cumanbulbul oğli, dâhil olduğu bu ekölü Özbek destancılık ekolleri arasında hayret uyandıracak derecede üstün bir seviyeye ulaştırma ve bu ekölü Türk destancılığının merkezi olma konumuna eriştirmiştir (Koşmakov, 2018: 88-91).

1.3. Ergeş Cumanbulbul oğli'nin Destan Repertuarı ve Öne Çıkan Destanları

Korđan destancılık ekölüne dâhil olan destancıların bilhassa aşk ve kahramanlık destanları söyledikleri görölr. Özbek Goroğli destan dairesindeki takribi yetmiş dört destandan kırk dördü Korđan destancılık ekölü mensubu destancıardan derlenmiştir (Turdimov, 2018: 106). Ergeş Cumanbulbul oğli'nin repertuarında da pek çoğu Goroğli destanları dairesinde değerlendirilen otuzdan fazla Özbek destanı ve pek çok terme¹² bulunmaktadır. Cumanbulbul oğli'nin repertuarındaki destanlar ve termeler şu şekildedir:

Destanlar:

Avazhan	Авазхон (Пўлкан шоир билан)
Alibek ile Balibek	Алибек билан Болибек,
Alpamiş	Алпомиш
Belagerdan	Балогардон
Varka ile Gülşah	Варқа билан Гулшоҳ

¹² Destan icracılarının repertuarlarında nicelik ve nitelik bakımından destandan sonra gelen, dörtlük düzeni bakımından birbirinden bağımsız, üç kıtadan yüz elli mısraa kadar hacim tutabilen halk edebiyatı türü (Tohliyev, 2008: 3/73), halk şiiri.

Vâmik ile Azra	Вомиқ билан Узро
Gülнар Peri	Гулнор Пари
Goroğlu	Гурђғли (туғилиши ва болалиги)
Dalli – Han Dalli	Далли - Хон Далли
Küyükbeççe	Куйукбачча
Kündüz ile Yulduz	Қундуз билан Юлдуз
Küntoğmiş	Кунтуғмиш
Kızciбек	Қизжибек
Kıranhan	Қиронхон
Kumru	Қумри
Mahtumkulu	Махтумкули
Miskal Peri	Мисқол Пари
Nurali	Нурали
Aysuluv	Ойсулув
Âşık Garip	Ошиқ Ғариб
Ravşan	Равшан
Tercümei Hal	Таржимаи ҳол
Tulumbiy	Тулумбий
Hıraman	Хиромон (Жаҳонгир)
Haldarhan	Холдорхон
Huşkeldi	Хушкелди
Hasanhan	Ҳасанхон
Çambil Kamali	Чамбил Қамали
Elaman	Эломон
Yunus Peri	Юнус Пари

Yusuf ile Ahmed	Юсуф билан Ахмад
Yekke Ahmed	Якка Ахмад
Ortak (Dost) Lenin	Ўртоқ Ленин
Termeler:	
Ahunbabayev	Охунбобоев
Armanım Kalmadı	Армоним қолмади
Armanın Kalmasın	Армонинг қолмасин
Atacan Haşım	Отажон Ҳошим
Ekim	Октябрь
Esav Kızlar	Асов қизлар
Eşan	Эшон
Gazi Âlim	Ғози Олим
Geldim	Келдим
Günlerim	Кунларим
Heykel Teessürâtı	Ҳайкал таассуроти
Kızıl	Қизил
Rehberlere	Раҳбарларга
Şairlere Rehber Hadi	Шоирларга раҳбар Ҳоди
Şura	Шўро
Taşkent tarifinde	Тошкент таърифида
Tursunay	Турсуной

Destancının öne çıkan eserleri ve bu eserleriyle ilgili görüşler şu şekilde özetlenebilir:

Küntoğmiş destanı, Arap menşeli Özbek alfabesiyle yazıya geçirilmiştir, 22x35 boyutlarında olup 80 sayfadan ibarettir. Nurman Aduvay oğlu, İslam Şair Nazar oğlu, Bekmurad Corabay oğlu, Egamberdi Allamurad oğlu, Zahir şair Koçkar oğlu, Alim bahşi Hakkulav, Rozimbek Muradov, Kadir bahşi Rahimov gibi pek çok destancıdan derlenen Küntoğmiş destanının Ergeş Cumanbulbul oğlu varyantı Muhammedisa Ernazar oğlu tarafından 1926 yılında dört aylık bir zaman zarfında (5 Nisan 5 Ağustos) derlenmiştir. El Yazma metin Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsünün folklor arşivi envanteri №11 numarada kayıtlıdır (Mirzayev ve Corayev, 2018: 34-35).

Küntoğmiş destanının Ergeş Cumanbulbul oğlu varyantından parçalar ilk olarak 1941 yılında Hadi Zarif'in Özbek folkloru antolojisinde yayımlanmıştır. Pek çok defalar neşredilmiş olan destan son olarak 2016 yılında *Özbek Halk İcadı Yedigârları* isimli 100 ciltlik külliyyatın 9. cildinde yayımlanmıştır (Mirzayev ve Corayev, 2018: 36).

Küntoğmiş destanının 10. asırdan başlayarak Batı Türkistan ve Maveraünnehir bölgesinde hüküm sürmüş olan Karahanlılar dönemini yansıttığı düşünülmektedir. Destanda karşılaşılan Evliya Ata, Karahan, Buğra Han gibi isimler, tarihî dönem yer ve şahıs isimlerini anımsatmaktadır. Destanın başkahramanı Küntoğmiş ismi ise ilk dönem islamî eserlerimizden Kutadgu Bilig'de Küntoğdı şeklinde yaşamaktadır. Destandaki daha pek çok unsur Karahanlılar dönemine ait tarihî verilerle benzerlik göstermektedir (Mirzayev ve Corayev, 2018: 38).

Destanda adalet, hak, hukuk ve hakikat yükseltilir, kötü karakterler cezalandırılır. Haksızlık, adaletsizlik, zulüm ve zorbalık, ihanet ve kötülük keskin bir şekilde karalanmakta; saf ve samimi sevgi, muhabbet, adalet ve hakikat, insan sevgisi ve cömertlik yüceltilmektedir (Mirzayev ve Corayev, 2018: 53).

Revşen destanı, Ergeş Cumanbulbul oğlu'ndan 1927-28'li yıllarda Hadi Zarif tarafından derlenmiştir. Destanın el yazması Arap harflidir. El yazma metin Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsünün folklor arşivi envanterinde №40 numarada kayıtlıdır. El yazma 404 sayfadır (Eşankul, 2018: 104).

Revşen destanı, Korğan destancılık mektebinin ve dolayısıyla Ergeş Cumanbulbul oğli'nin icrasını tam olarak yansıtan bu ekole ait bir destan olarak görülür. Destan için “Cumanbulbul'un üç defa ekilen tarlası” değerlendirmesi yapılmaktadır (Koşmakov, 2018: 89).

Revşen destanında Hasanhan ve Han Dalli'nin oğulları Revşenhan'ın cesareti ve başından geçen maceralar konu edilmektedir (Eşankul, 2018: 104).

Han Dalli destanı, destancının özgün üslubunun en nadir örneklerinden biri olarak görülmektedir. İki varyantı bulunan Dalli destanının Ergeş Cumanbulbul oğli varyantını 1926 yılında şair kendisi yazarak kayda geçirmiştir (Cabbarov, 2018: 110). Destanın el yazması Arap harflidir. El Yazma metin Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Özbek Dili, Edebiyatı ve Folkloru Enstitüsünün folklor arşivi envanterinde №1 numarayla kayıtlıdır. El yazma 175 sayfadır (Eşankul 2018: 100).

Destanın ilk defa neşri 1942 yılında Umarcan İsmailov tarafından yapılmış, destan daha sonra Hadi Zarif ve Muzayyana Alaviya tarafından da neşre hazırlanmıştır (Cabbarov, 2018: 110).

Eргеş Cumanbulbul oğli, bu destanı Han Dalli ismiyle icra etmiş ve kayda geçirmiştir. Ancak destan günümüzde Dalli ismiyle tanınmaktadır. Destanın başındaki *han* unvanının kaldırılmasının Sovyet dönemi baskı politikaları neticesinde gerçekleştirildiği düşünölmektedir (Eşankul, 2018: 101).

Destanın günümüze ulaşan metnindeki tek değişiklik ismiyle sınırlı değildir. Arap imlasında kaleme alınmış destanın el yazmasında verilen izahta “Destan başından sonuna din ile sulanmış” şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Bu nedenle “*Han Dalli destanı estetik bakımdan yüksektir.*” şeklinde itiraf edilmesine karşın destandaki bazı manzum ve mensur kısımlar sonraki neşirlerde metinden çıkarılmıştır. Sonuç olarak destanın yapısı ve estetiği zarar görmüştür (Eşankul, 2018: 101).

Dalli destanına destanın kurgusundaki olgunluk, destan kahramanlarının karakterlerindeki üstün özellikler, olumlu ve olumsuz karakterlerin mevcudiyeti, olayların ve yaratılan karakterlerin geleneksel olayları ve tipleri yansıtmaları gibi yönlerden önem atfedilir (Cabbarov, 2018: 110). Roman türüne benzer bir tarzda kurgulanmış olan bu destan, destana

has motifler bakımından zengin ve renklidir (Eşankul 2018: 100) Dalli destanının giriş kısmı da destanların giriş kalıpları için iyi bir örnek teşkil etmektedir (Eşankul 2018: 103)

Aysuluv destanı, Ergeş Cumanbulbul oğlu'nın hayatının son demlerinde Hadi Zarif tarafından derlenmiştir (Mirzayev ve Nazarova, 2018: 178). Cumanbulbul oğlu'nın Aysuluv destanını babası Cumanbulbul Mulla Halmurad oğlu'ndan, Halmurad oğlu'nın ise annesi Tille Kempir'den öğrenerek icra ettiği bilinir. Destanın başka destancılar tarafından icra edilmemesinin, bu destanın kadın destancılar tarafından yalnızca kadın meclislerinde söylenmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir (Turdimov, 2018: 60).

Destanda Turan melikesi Aysuluv ve oğlu Künbatır'ın İran şahı Dara ve komutanı Pehlivan Kayser'e karşı mücadeleleri işlenir. Aysuluv destanındaki vakalar tarihçi Herodot'un naklettiği Tomris efsanesiyle ciddi manada benzerlik göstermektedir (Turdimov, 2018: 59-60).

Aysuluv destanının derin sosyal içeriği, Aysuluv ve oğlu Künbatır'ın olgun karakterleri destana estetik değer kazandırmaktadır. Güzelliği, ahlakı, aklı ve idraki, vatan ve millet sevgisi, sadakati, metanetiyle yüksek insani faziletleri kendinde toplayan Aysuluv karakteri; idealist yöneticilik, düşmana dehşet salan dev yürekli kahramanlar yetiştiren iyiliksever ve şefkatli anne sıfatlarıyla da ayrıca dikkat çekmektedir (Zarif, 2018: 11).

Otabiyografik destan niteliğinde olan Tercime-i Hal, 1927 yılının Kasım ayında Kırkşadı köyünde Ergeş Cumanbulbul oğlu tarafından yazılarak 1928 yılında Hadi Zarif'e teslim edilmiştir. Hadi Zarif uzun bir müddet destanı şahsi kütüphanesinde tutmuş, 1936 yılında Cumanbulbul oğlu Taşkent'e gelince destanı kendisine okumuştur. Destancı destan metnini geliştirerek yeniden icra etmiş fakat bu notlar ayrı tutulmuş ve destana dâhil edilmemiştir. Hadi Zarif destan metnini 1950'nin başlarında Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Edebiyat müzesine (bugün Ali Şir Nevâyî Edebiyat müzesi) teslim etmiştir (Mirzayev, 2013: 312-313).

Destanın günümüze ulaşan metni esasen destanın birinci kısmıdır. Cumanbulbul oğlu 1931-1932 yıllarında destanın ikinci kısmını da yazmış ve Taşkent'e giden bir yolcuyla Taşkent'e göndermiştir. Fakat zikredilen şahsa ve destan metnine erişmek mümkün olmamıştır. Daha sonraki dönemde tekrar yazılmayan destanın ikinci kısmı arşive girmeden kaybolmuştur (Mirzayev, 2013: 312-313).

Ergeş Cumanbulbul oğli'nın repertuarında bulunan en aykırı örneklerden biri *Ortak Lenin* (Dost Lenin) manzumesidir. Özbek halk edebiyatı araştırmacıları tarafından yine destanlar kategorisinde değerlendirilen bu manzume, dönemin siyasi tesirinin destancının icrasına yansımalarının göstergelerindedir.

2. BÜLBÜL TERANELERİ (БҮЛБҮЛ ТАРОНАЛАРИ)

Ergeş Cumanbulbul oğli'nın repertuarında bulunan destan ve halk şiirlerinin bir kısmı farklı araştırmacılar tarafından yayıma hazırlanarak neşredilmiştir. Destancının halk edebiyatı mirasının yayımlandığı çalışmalardan en önemlisi Hadi Zarif'in yayıma hazırladığı *Bülbül Teraneleri*'dir.

Ergeş Cumanbulbul oğli'nın icadı ve destancılık maharetine değer atfeden ve bu mirasın günümüze ulaşmasında ciddi emeği olan Zarif, destancıdan derlenen destan ve şiirleri 1971-73 yılları arasında *Bülbül Teraneleri* ismiyle neşretme gayesine erişmiştir.

Asırlardır devam eden bir geleneğin ürünleri olan Özbek destanlarının, bir destancıya atfedilerek yayımlanmasının uygun olmayacağını düşünen Zarif, bu esere destancıyı değil geleneği ve geleneğe bağlı olarak icrada bulunan destancıların tamamını içine alan *Bülbül Teraneleri* ismini vermeyi uygun görmüştür (Mirzayev ve Nazarova, 2018: 173-174).

Kendisinin ünlü bir araştırmacı olarak tanınmasında ciddi tesiri olan ve aralarında dostluk münasebeti bulunan Ergeş Cumanbulbul oğli gibi büyük Özbek destancılarının sözlü mirasını bütünüyle neşredemediğinden dolayı ömrünün son dönemlerinde derin pişmanlık duymaya başlayan Zarif, esasen destancının mirasının bir kısmının da yayımlanmış olması nedeniyle bu düşüncesinden vazgeçmiştir (Mirzayev, 2013: 190).

Böyle bir yayımın destancının mirasının hemen tamamını içerecek olan müstakil bir yayım olacağı, destancı üzerinde ciddi çalışmalara imza attığı ve yakın münasebeti de bulunması nedeniyle hiçbir çalışmanın kendisini böyle bir çalışma yapmaktan alı koyamayacağı, ayrıca daha önce yapılan metin yayımlarının da kısaltılmış olduğu gibi gerekçeler öne süren Töre Mirzayev, hocası Hadi Zarif'i Ergeş Cumanbulbul oğli'nın halk edebiyatı mirasını neşretmek yönünde ikna çabalarına girişmiştir (Mirzayev, 2013: 190-191). Neticede Ergeş Cumanbulbul oğli'nın doğumunun yüzüncü yılına yetiştirilmek üzere beş ciltlik bir çalışma taslağı hazırlanarak öncü girişimlerde bulunulmuştur. Bir yıldan fazla bir

süre geçmesine rağmen konu hakkında dönüt alamayan Zarif ve Mirzayev, kararı hızlandırmak adına yayım dairesi başkanı İbrahim Mominov'a ricada bulunmuşlar, durumun bilim neşriyatı direktörü Yunus Yusupov vasıtasıyla parti merkez komitesi bölüm müdürü Said Şermuhammedov'a bildirilmesiyle de yayım faaliyetleri resmîlik kazanmıştır (Mirzayev, 2013: 191-194).

Yayım işlerini Töre Mirzayev ve Zübeyde Hüseyinova üstlenmiştir. 1970 yılının ortalarında ilk cilt (Aysuluv, Yekke Ahmed, Küntoğmiş destanları) hazırlanır. 1971 yılının ortalarında iki ve üçüncü ciltler hazırlanır ve ilk cilt yayımlanır. Diğer ciltlerin taslakları oluşturulur (Mirzayev, 2013: 193-194). Çok geçmeden diğer ciltler de yayımlanır.

Teranelere Cumanbulbul oğlu'ndan derlenen Kızcibek ve Alibek ile Balibek Destanları dâhil edilmemiştir. Kızcibek destanı esasen Özbek destan geleneği dairesine dâhil edilmeyen bir destandır. Destanı Cumanbulbul oğlu Kazak destancı Maylıhoca ve oğlunun icralarından dinlemiş ve Taşkent neşrinden okuyarak öğrenmiştir. Cumanbulbul oğlu'nun yazıya aktararak, Zarif'e teslim ettiği destan, Kazak destan geleneği dairesinde değerlendirildiği için *Bulbul Teraneleri*'ne alınmamıştır (Mirzayev, 2013: 191-192).

Alibek ile Balibek destanının esere dâhil edilmeyiş nedeni, bu destanın Ergeş Cumanbulbul oğlu'nun diğer destanlarının ruhuyla bağdaştırılmamasıdır. Bu destanda destana nispeten kıssa özellikleri ağır basmaktadır. Ayrıca destanda İslami unsurların mevcut olması ve tepkilerden çekinilmesi nedeniyle de yayım ekibi tarafından destanın çalışmaya dâhil edilmesi uygun görülmemiştir (Mirzayev, 2013: 192).

Bu eser Rusça olarak 1974-77 yıllarında Taşkent'te *Песня булбуля* ismiyle üç cilt halinde yayımlanmıştır.

SONUÇ

Özbek ve hususi olarak Korğan destancılık ekolünün en önemli temsilcisi olarak kabul edilen Ergeş Cumanbulbul oğlu, doğduğu ve yaşadığı ortamın da tesiriyle sözlü edebiyat ürünlerine ilgi duymuş, kabiliyeti ve dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda çağdaşlarına göre daha eğitilmiş olması gibi etkenlerden dolayı da bu alanda üstün başarı sağlamıştır.

Ali Şir Nevâyî, Fuzuli, Hafız, Bedil, Meşreb ve Mahtumkulu gibi Fars, Tacik, Özbek, Azerbaycan ve Türkmen ediplerden beslenme fırsatı bulan Cumanbulbul oğli, beslendiği edebî şahsiyetlerin eserlerindeki estetik değeri icra ettiği halk edebiyatı numunelerine adapte etmiştir. Konu, içerik ve icra bakımından geleneksel halk edebiyatı tarzıyla çağdaş edebiyatı gelenekten kopmadan harmanlayabilmiş olması onu çağdaşlarına nispeten yüksek bir makama erıştirmiştir. Ayrıca icra ettiği destanların niteliği onun edebiyatın gelişimine katkı sağlayan edebî bir kişilik olarak değerlendirilmesine de olanak sağlamıştır.

Yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve aile üyelerini çok erken denilecek bir dönemde aniden kaybetmesi destancının ruh dünyasını etkilemekle birlikte onun sanatında olgunlaşmasına ve özgünlük kazanmasına neden olmuştur. Hatip karakterli bir şahsiyet olan Cumanbulbul oğli'nin üslubu çok renkli ve canlıdır. Destan karakterlerinin işlenişi ve geleneksel tip özellikleri göstermesi, destanlarının manzum kısımlarının belirli bir kalıba oturtulması ve tutarlılık göstermesi, kafiyelerin çeşitliliği, zorlu nazım şekillerini kolaylıkla kullanması, tabiat tasvirleri ve gündelik hayatın betimlenişindeki çekicilik gibi özellikler destancının icra ettiği destanlara derinlik katmıştır.

Destancının repertuarında pek çoğu Goroğli destanları dairesinde değerlendirilen otuzdan fazla Özbek destanı ve pek çok halk şiiri bulunmaktadır. Zikredilen destanlardan Küntoğmiş ve Revşen destanlarının Ergeş Cumanbulbul oğli'yla daha çok özdeşleştiği düşünülmektedir. Ergeş Cumanbulbul oğli'nin repertuarında bulunan destan ve halk şiirlerinin bir kısmı *Bulbul Teraneleri* ismiyle yayımlanmıştır.

Yaptığı hizmetlerle Özbek halk edebiyatının gelişimine önemli katkı sağlayan halk şairi, Özbek folklorunun Nevâyî'si Ergeş Cumanbulbul oğli bu alanda yeri doldurulamaz bir şahsiyet olarak anılmaktadır. Adına anıtlar inşa edilmiş, şahsı ve sözlü mirası üzerinde pek çok çalışmaya imza atılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Ergeş Cumanbulbul oğli, one of the leading Uzbek epic tellers of the 20th century, was born in 1868 in the Korđan village, which was affiliated to the Nurata Principality of the Bukhara Emirate at that time, as the children of Cumanbulbul Mulla Halmurad oğli and his wife Anarhal.

It is known that in the years whenERGEŞ was born, more than twenty epic tellers lived and told epics in the Korđan village. His father, Cumanbulbul Mulla Halmurad oğli, his uncles Cassak and Yarlakab Bahşı and his grandmother Tille Kempir were also epic tellers.

It can be said that the fact that he was born in such a rich and diverse environment in terms of folk literature samples deeply affected Cumanbulbul oğli's personality and art. He was interested in poetry and traditional Uzbek epics from his early ages and learned Uzbek epics from his parents in a short time.

Traditional epic tellers are generally uneducated or semi-educated. ERGEŞ Cumanbulbul oğli is the only epic teller who received education even though he had to leave his school. He attended the Bukhara madrasa in 1884-1885 and took Persian, Arabic and calligraphy lessons there. Cumanbulbul oğli had the opportunity to read the works of Persian, Tajik, Uzbek, Azerbaijani and Turkmen literary figures such as Ali Şir Nevâyî, Fuzuli, Hafız, Bedil, Meşreb and Mahtumkulu during his education at the madrasah. Cumanbulbul oğli, who read the poems of famous poets, adapted the aesthetic values of these poets' poems to his own epics. One of his most important features is that he was able to blend the folk literature style with contemporary literature without breaking with tradition.

He lost his entire family, except his daughter Zerbibi, due to social events such as famine, locust invasion and plague epidemic that affected the country in 1898-1910. The successive deaths of his family members in a short time caused Cumanbulbul oğli to take on a depressed mood, which also affected the art life of the epic teller. ERGEŞ stopped telling epics for a while after the sad events. It is known that the epic teller took long trips during this period when he was not busy telling epics. In addition, during this period, he was engaged in various works for the benefit of society, such as folk medicine. At last, ERGEŞ Cumanbulbul oğli who returned to his village in 1923, started to tell epics again.

Cumanbulbul oğli, who also taught for a while, participated in epic compilation activities in 1926 and served as a resource person for folk literature research until the last years of his life. Ergeş Cumanbulbul oğli, the powerful representative of the Korğan epic school, died on 11 May 1937 in the Koştamgalı village. His grave is in this village.

Considering the quantity and quality of their existing epics, it is understood that the Uzbeks are one of the Turkish origin communities with a rich epic tradition. Ergeş Cumanbulbul oğli has a special place among the Uzbeks who attach great value to epics and their performers. The epic teller, who played an important role in the aesthetic value and development of Uzbek folk literature, is accepted as an irreplaceable personality in this field. The famous poet Abdullah Aripov considered the Ergeş Cumanbulbul oğli as the Nevâyî of Uzbek folklore.

One of the biggest reasons why Cumanbulbul oğli is loved and valued by Uzbek folk literature researchers, his family and people is the style he uses in his epics. The style of Cumanbulbul oğli, who is an orator character, is very colorful. This lively style of his has created a positive perspective towards the poet's art in his audience.

Although traditional forms stand out in the verse parts of the epics of most of the Uzbek epic tellers, it is seen that the poems are placed in a certain mold and create consistency in the verse parts of Ergeş Cumanbulbul oğli's epics. Ergeş Cumanbulbul oğli strengthened the traditional folk epics so much that these epics were respected among the people as outstanding literary examples and the epics he told were evaluated in the category of literary works by some researchers.

In the repertoire of the epic teller, there are more than thirty Uzbek epics, most of which are considered in the category of Goroğli epics, and many folk poems (termes) such as Avazxon, Alibek bilan Bolibek, Alpomish, Balogardon, Varqa bilan Gulshoh, Vomiq bilan Uzro, Gulnor Pari, G'orog'lining Yoshligi, Go'ro'g'lining tug'ilishi, Dalli, Kuntug'mish, Qizjibek, Qironxon, Qumri, Qunduz bilan Yulduz, Mahtumquli, Misqol Pari, Nurali, Oysuluv, Oshiq G'arib, Ravshan, Tulumbiy, Xiromon (Cahongir), Xoldorxon, Xushkeldi, Hasanxon, Chambil Qamali, Elomon Yunus Pari, Yusuf bilan Ahmad, Yakka Ahmad, Tarjimai Hol, O'rtoq Lenin; Axunbabayev, Armonim Qolmadi, Armoning Qolmasin, Otajon Hoshim, Oktyabr, Asov Qizlar, Eshon, G'ozi Olim, Keldim, Künlarim, Qizil, Rahbarlarga, Shuro, Toskent Ta'rifida and Tursunoy.

The epics of Dalli, Kuntug'mish, Qunduz bilan Yulduz, Oysuluv, Ravshan, Xoldorxon, Xushkeldi, Yakka Ahmad and Tarjimai Hol in Ergeş Cumanbulbul oğli's repertoire were compiled from him and published in five volumes by Hadi Zarif in 1971-1973 under the name Bulbul Taronalari.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2002). "Özbek Türklerinin Destancılık Geleneği Üzerine Notlar", *Millî Folklor* 53, (78-93).
- Ata Yıldız, N. (2019). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. (İkinci Baskı). Ankara: Akçağ.
- Bulbul Teraneleri V. (1973). Ergeş Cumanbulbul Oğlining Destan ve Termeleri. (Söyleyen: Ergeş Cumanbulbul Oğli, Yayına Hazırlayan Hadi Zarif). Taşkent: Fen Neşriyatı.
- Cabbarov, F. (2018). "Epos Syuceti Strukturası Hususida Ayrim Közetişler ('Dalli' Destanining Ergeş Cumanbulbul Varianti Misalide)", *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (110-117).
- Eşankul, C. (2018). "Ergeş Cumanbulbul oğlining 'Han Dalli' ve 'Revşenhan' Destanları Hakida", *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (100-105).
- Fedakar, S. (2004). "Sözlü Kompozisyon Teorisi Bağlamında Özbek Destan Anlatıcıları", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 25 Kasım 2004, Ankara, (213-222).
- Koşmakov, M. (2018). "Mulla Ergeş - Bulbul Ergeş", *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (88-92).
- Madayev, O. (2018). "Özbek Edebiyatining Hat-Savadlı Vekili", *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (93-99).

- Mirzayev, T. ve Corayev, M. (2018). “Küntoğmiş Destani Hakida Ba‘zi Mülahazalar”, *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (34-53).
- Mirzayev, T. (2013). *Hadi Zarif Suhbetleri*. Taşkent: SHAMS-ASA.
- Mirzayev, T. ve Nazarova, Ş. (2018). “Suhbetler Devam Etadi...”, *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (170-188).
- Mominov, İ. (1970). “Ergesh Cumanbulbul Oğli İcadining Örgenilişi ve Folklorşunasligimiz Oldidegi Vazifeler”, *Özbekistan’da İctimai Fenler*, 10, Taşkent: Fen Neşriyatı. (14-18).
- Oğuz, M. Ö. (2004). “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, *Millî Folklor*, 62. (5-7).
- Tohliyev, N. (Ed). (2008). *Özbek Tilining İzohli Lugati*. (Birinci Baskı. Ciltler 1-5). Taşkent: DİN.
- Turdimov, Ş. (2018). “Ergesh Şairning Milliy Ma‘neviyatimizdagi Orni”, *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (106-109).
- Turdimov, Ş. (2018). “Men Şairmen Şunday Aytsam Yaraşar...” *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (54-81).
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Büyük Türkçe Sözlük*. (Onuncu Baskı). Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu. (2021). *Yazım Kılavuzu*. (Yirmi Yedinci Baskı). Ankara: TDK.
- Zarif, H. (2018). “Ülken Halk Sanatkârı”, *Özbek Folklorşunasligi Meseleleri VIII. Kitap* (Haz. Şehnaze Nazarova, Berna Mirzayeva), Taşkent: Fen Neşriyatı. (5-33).
- Zarif, H. ve Mirzayev, T. (1970). “Ülken Halk Şairi”, *Özbekistan’da İctimai Fenler*, 10. Taşkent: Fen Neşriyatı. (19-23).

İnternet Kaynakları

- Ergeş Cumanbulbul oğli'nın Resmi (2013). <http://www.dunyouzbeklari.com/?p=48434> (25.11.2021).
- Sarı, İ. (2008). “Çağdaş Türk Lehçeleri Klavyesi”. <https://www.isa-sari.com/ctlk/> (10.11.2021).
- Sindar oğli, A. (2013). “Ergash Cumanbulbul Qanday Vafot Etgan? Xalq Baxshisining So‘Ngi Kunlari Haqida Yangi Xotiralar” <http://www.dunyouzbeklari.com/?p=48434> (28.11.2021).
- Şernazarov, A. (2019). “Ergash Cumanbulbul o‘g‘lining Avlodlari Bormi?” <https://xs.uz/uzkr/post/ergash-zhumanbulbul-oglining-avlodlari-bormi> (25.11.2021).